Посвістак О.А.

Політичні репресії проти культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля на початку 1920-х рр.

Після заключення перемир'я з Польщею, більшовики розпочали розбудову місцевих партійних та державних органів. Прибулі з Росії чи з русифікованих міст Східної України більшовицькі лідери стали активно втручатись у справи місцевої Подільської громади, навчальних закладів, громадських організацій. Такі дії загострили конфлікт між більшовиками та місцевою подільською інтелігенцією.

В особі «старорежимних» освітян та науковців більшовики бачили найбільшу небезпеку для комуністичної влади. Особливе занепокоєння викликали учасники Української революції 1917–1920 рр. Їх багато осіло в прикордонній Подільській губернії, залишившись працювати у закладах освіти, культури тощо[1].

---

[1] Державний архів Хмельницької області (*далі* — ДАХмО). – Ф. Р. 302, оп. 4, спр. 41. – Арк. 25.

Вони вважалися потенційними ворогами диктатури пролетаріату і невдовзі після встановлення радянської форми правління були піддані жорстоким репресіям.

Проблема винищення подільської інтелігенції у 1920-х рр. на сьогодні залишається однією із малодосліджених. У всеукраїнському масштабі політичним репресіям серед інтелігенції присвячена ціла низка праць. Одними з перших на основі тоді маловідомих джерел висвітлили ідеологічне протистояння інтелігенції та більшовиків В. Даниленко, В. Касьянов, С. Кульчицький[2], П. Бачинський[3]. Розмірковуючи над змінами в особистості перед обличчям терору, Є. Сверстюк зазначав, що український інтелігент був в опозиції. Будучи носієм духовних цінностей народу, його релігії, захисником національної спадщини, він протистояв більшовицькій ідеї інтернаціоналізму[4].

Корені і технологію нищення української еліти досліджував І. Ямковий[5]. Він справедливо стверджував, що в основу вини підслідного лягали не об'єктивні дані слідства, а соціальне походження, освіта і виховання[6].

Процес створення та дію репресивного механізму вивчав В. Жезицький[7]. У дослідженні автор дійшов висновку, що на початку 1920-х рр. репресії серед інтелігенції ще не набули масового характеру. Влада немов би влаштовувала екзамен на «політичну зрілість», проводила певну фільтрацію інтелігенції[8].

---

[2] *Даниленко В.М., Касьянов В.Г. Кульчицький С.В.* Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 340 с.; *Касьянов В.* Українська інтелігенція 1920-х – 30-х рр.: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992. – 176 с.

[3] Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Ред.-упоряд. П. П. Бачинський. – К., 1999. – 640 с.

[4] *Сверстюк Є.* Лице людини перед лицем терору // Матеріали Міжнародного конгресу політичних в'язнів комуністичних режимів. Київ, 7–8 листопада 1995 р. – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2001. – С. 57–59.

[5] *Ямковий І.Т.* Геноцид. Архівно-документальні нариси. – Житомир: Видво Полісся, 1999. – 212 с.

[6] Там само. – С. 30–36.

[7] *Жезицький В.Й.* Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х років. – К.: Рідний край, 1997. – 95 с.

[8] Там само. – С. 22.

Причини та хід репресивних акцій науковців та краєзнавців Правобережної України, їх вплив на розгортання масового краєзнавчого руху в Україні розкрив В. Прокопчук. Він справедливо стверджував, що масштабні репресії на Поділлі спричинив сам факт перебування у Вінниці, Кам'янці-Подільському Директорії, армії УНР. Мобілізація, яка залучили до петлюрівського війська тисячі подолян, робота в державних установах УНР стала, в подальшому, причиною для політичного переслідування[9]. В. Макарова, В. Христофорова[10] вперше представили унікальний комплекс матеріалів, котрі розкрили сторінки історії вигнання з країни на початку 1920-х рр. відомих діячів інтелектуальної еліти. Серед низки прізвищ наводяться дані про репресованих подолян[11].

Результати досліджень стосовно винищення подільської інтелігенції в 1920–1950-х рр. опубліковано в збірнику статей «Репресоване краєзнавство»[12], колективних працях І. Стасюка, П. Прокопчука, В. Шептицького[13], П. Слободянюка, Ю. Телячого, Ю. Чемериса[14]. Окремі дані про репресованих подолян у

---

[9] *Прокопчук В.С.* Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – поч. XXI ст.: від репресій, занепаду — до відродження, розквіту. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 600 с.; *Його ж.* Вплив УКК на історико-регіональне дослідництво на Кам'янеччині у другій половині 20-х рр. XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 14. – С. 412–422; *Його ж.* Творці і діяльні члени Українського Комітету Краєзнавства // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 5: «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.» – С. 212–224.

[10] Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК–ГПУ. 1921–1923 / Вступ. ст., сост. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова; коммент. В. Г. Макарова. – М.: Русский путь, 2005. – 544 с.

[11] Там же. – С. 97.

[12] Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К.: «Рідний край», 1991.

[13] *Стасюк І.А., Прокопчук П.П., Шептицький В.П.* Трагічні долі репресованих теофіпольців. (Реабілітовані історією). У 2-х т. – Хмельницький: «Поділля», 2000. – Т. 2. – 634 с.

[14] *Слободянюк П.Я., Телячий Ю.В., Чемерис Ю.С.* Педагоги Хмельниччини — жертви сталінських репресій. – Частина перша. – Хмельницький, ПП «Прометей», 2005. – 288 с.: іл.

1920-х рр. подано у дослідженнях В. Нестеренка[15], В. Мацько[16], В. Савчука[17], Л. Баженова[18]. В більшості праць наукова та культурно-освітня інтелігенція Поділля згадувалася лише в контексті боротьби з «дрібнобуржуазним українським націоналізмом».

Метою статті стало дослідження механізму винищення наукової та культурно-освітньої інтелігенції на Поділлі на початку 1920-х рр.

Політичні огляди партійних та державних установ Поділля 1920-х рр. характеризуються детальними відомостями про «контрреволюційні антирадянські елементи», котрі проживали чи діяли на території регіону.

До приходу більшовиків Кам'янець-Подільський був столицею УНР та резиденцією С. Петлюри. Під час військових дій частина населення (добровільно чи по мобілізації) пішла до армії Петлюри. Після її розгрому та встановлення тимчасового кордону, частина подолян залишилися на території Польщі, інші нелегально повернулися в Радянську Україну. Кордон розрізав родинні зв'язки. Більшість сімей на Кам'янеччині мали зв'язок з закордоном[19]. Значна частина вояків армії Петлюри, які походили з Нової Ушиці, теж залишила Україну, але підтримували зв'язок з сім'ями[20].

Періодичні доповідні записки, які надсилалися до Києва місцевими партійними органами та державними установами, давали характеристику політичних настроїв населення кожно-

---

[15] *Нестеренко В.А.* Українське вчительство Поділля в 1920–1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука, культуру на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2003.; *Його ж.* «Просвіта» на Кам'янеччині в 1921–1923 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996.

[16] *Мацько В.* Сталінські репресії проти просвітян // Великий терор на Хмельниччині. – Хмельницький, 1997. – С. 65.

[17] *Савчук В.О.*Краєзнавство Поділля XIX–XX ст. // Краєзнавство. – № 1–4. – 1999. – С. 92.

[18] *Баженов Л.В.* Alma mater Подільського краєзнавства. М. Кам'янець-Подільський — осередок історичної регіоналістики XIX – початку XX ст. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005.

[19] ДАХмО. – Ф. Р. 926, оп. 1, спр. 23. – Арк. 17 зв. – 18 зв.

[20] Там само. – Арк. 21 зв.

го району губернії, акцентуючи увагу на «петлюрівських настроях». Зокрема, у Дунаєвецькому районі «Просвіта» охопила більшість сіл[21]. У Вовковинецькому районі майже на кожному хуторі за «політичний бандитизм» розстріляний той чи інший член кожної сім'ї[22]. Польські села Городоцького району майже всі підозрювалися у контрабандистській діяльності. Періодично ліквідовувалися «шпигунські» та «диверсійні» банди[23].

У м. Деражні та ближньому с. Теперівка проживала значна кількість «української і польської реакційно-налаштованої інтелігенції, котрі проводили відкриту антирадянську агітацію»[24].

В 1921 р. в с. Савинці Солобковецького району було організовано велике повстання, в котрому брали участь більш ніж 150 осіб. Керував ним вчитель — колишній петлюрівський діяч[25]. Проскурівський район вважався базою «польського шпигунства», підтримуваного місцевим польським населенням[26].

Таким чином, місцеві органи більшовицької влади вважали населення Поділля за «політично-неблагонадійне» та «антирадянсько налаштоване».

Варто зазначити, що вже на початку 1920-х рр. більшовицька влада створила жорстоку систему політико — ідеологічного контролю над духовним життям країни[27]. Намагаючись закріпити власні позиції, керівництво держави вдавалося до цензури друку, вилучення «шкідливої літератури». Закриваються або перетворюються в хати-читальні просвітянські бібліотеки[28]. Водночас вище партійно-державне керівництво Радянської Росії та Радянської України вдалося до більш радикальних заходів.

Перша хвиля репресій прокотилася на початку 1920-х рр. Архівні документи свідчать, що підготовка до відомої науковій

---

[21] ДАХмО. – Ф. Р. 926, оп. 1, спр. 23. – Арк. 15 зв.
[22] Там само. – Арк. 13 зв.
[23] Там само. – Арк. 14 зв.
[24] Там само. – Арк. 15 зв.
[25] Там само. – Арк. 25 зв.
[26] Там само. – Арк. 24 зв.
[27] *Шипович М.А.* Радянське керівництво та літературно — мистецька інтелігенція України: 20-ті роки // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 100.
[28] *Мацько В.* Сталінські репресії проти просвітян // Великий терор на Хмельниччині. – Хмельницький, 1997. – С. 65.

громадськості акції з депортації закордон опозиційної інтелігенції почалась в кінці 1921 р. Своєрідною точкою відліку стало 19 грудня 1921 р., коли було прийнято постанову Президії ВЧК про адміністративну висилку у віддалені губернії членів РСДРП (меншовиків). Одночасно на більшовицьких партійних форумах зазвучали заклики про застосування репресій не лише до кадетів, есерів, меншовиків, а і проти вчених, інженерів, лікарів, діячів культури, помічених у критиці радянської влади щодо обмеження свободи слова, свободи совісті.

Наступним важливим моментом у прийнятті рішення про депортацію «інакомислячих» стала оцінка більшовицькими вождями ролі і місця інтелігенції в соціумі. В. Ленін зазначав, що люди розумової праці потрібні для задоволення практичних потреб суспільства. Так, в 1921 р. в розмові з художником Ю. Аненніковим він вказав: «...взагалі, я до інтелігенції великої симпатії не відчуваю, а наш лозунг «ліквідувати безграмотність» зовсім не слід тлумачити як устремління до народження нової інтелігенції. «Ліквідувати безграмотність» слід лише для того, щоб кожен селянин, кожен робітник міг самостійно, без сторонньої допомоги читати наші декрети, накази, заклики. Мета — абсолютно практична»[29].

Сучасні дослідники вважають, що істинними причинами депортації були, з одного боку, невпевненість керівників радянської держави у здатності утримати владу, а з іншого, спроба встановити жорсткий ідеологічний контроль, усунувши з країни «нерадянську» інтелектуальну еліту. Очевидно, думка про проведення масової акції проти інтелігенції кінцево викристалізувалася у вождів більшовизму на початку 1922 р., коли вони зіткнулися з масовими страйками вузівських професорів і викладачів, оживленням громадсько-політичних рухів у середовищі інтелігенції[30].

Весною 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У заслухало питання «Про політичні виступи професури», погодившись на їх «планове перекидання» до інших вузів, а найактивніших — «за межі федерації». Політичні чистки і терор стали невід'ємним і ключо-

---

[29] Высылка вместо расстрела... – С. 11–13.
[30] Там само. – С. 14–15.

вим методом «радянізації» інтелігенції в науково-педагогічних установах[31].

Кульмінацією операції стосовно антирадянської інтелігенції стала ніч з 16 на 17 серпня 1922 р., коли в Москві, Петрограді та деяких інших містах Росії (операція в Україні пройшла в ніч з 17 на 18 серпня) було арештовано більше 100 відомих представників науки і культури. Активна фаза операції зайняла порівняно небагато часу, вона тривала близько трьох тижнів: з середини серпня до перших чисел вересня 1922 р.[32]

1922 р. за кордон було вислано 200 представників науково-педагогічної та просвітницької інтелігенції, у тому числі 77 — з України. З них 47 — були працівниками вузів, у т. ч. 32 професори з Києва, Кам'янця-Подільського, Харкова, Одеси, Катеринослава[33]. Нищівного удару зазнала саме так звана «петлюрівська інтелігенція», тобто професорсько-викладацький склад вузів, вихованих на ідеях УНР. Звільнені професорські кафедри займали колишні студенти — члени більшовицької партії[34].

В списку інтелігенції, датованому 3 серпня 1922 р., що підлягали висилці в межах країни чи депортації за кордон, значаться прізвища подолян К. Копержинського, А. Орлова, М. Бауера, Запольського, Подольського, Окисюка. Напроти прізвища кожного було вказано: «Тип шкідливий» або «Підлягає вилученню в першу чергу»[35].

Потрапили в лещата репресивної машини і інші науковці, зокрема, працівники Кам'янець-Подільського ІНО. Був заарештований, але незабаром відпущений доцент Ю. Сіцинський. Півтора місяця просидів у камері Кам'янець-Подільського відділення Надзвичайної комісії приват-доцент П. Клепатський, були звільнені з роботи Сташевський, М. Драй-Хмара, П. Клименко, Грінченко, М. Федорів. Чимало студентів, особливо

---

[31] *Кузьменко М.М.* Система освіти в УССР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект // УІЖ. – № 5. – 2004. – С. 77.
[32] Высылка вместо расстрела... – С. 21.
[33] *Прокопчук В.С.* Вказ. праця. – С. 56.
[34] *Кузьменко М.М.* Вказ. праця. – С. 77.
[35] Высылка вместо расстрела... – С. 97.

вихідців з сімей священиків, були «вичищені» зі стін вузів[36]. Від звільнення могло врятувати лише зречення батьків, родичів, котре друкувалося в газетах[37].

У червні 1922 р. Кам'янець-Подільська комісія з чистки радянських установ від негідного елементу постановила звільнити з посад 82 особи, і серед них — Ф. Приймака (керівника наросвіти) як «петлюрівця», І. Флоринського (заступника керівника політосвіти) за «петлюрівські тенденції», професора ІНО історика П. Клепатського як «самостійника, що сидів в ЧК», відомого бібліотекаря М. Ясінського та інших працівників освіти[38].

Подільський губернський відділ ДПУ звинуватив працівників Вінницьких педагогічних курсів у «петлюрівщині». Вчителі під час навчання учнів використовували здобутки національної культури та традицій. Для покращення політичної роботи Вінницьких педагогічних курсів у 1925 р. проведено чистку: із 27 «попівських синків» виключено 7 і умовно залишилося 8[39].

В Гайсині «викрито» групу вчителів, котра знаходилася «в тісному зв'язку з духовенством і буржуазною інтелігенцією, що штучними шляхами захопила до своїх рук командні висоти в органах народної освіти». Їх звинуватили у «навмисному саботуванні» ідей та завдань пролетарської освіти, у намірах захопити важелі економічного та політичного впливу у «Робосі» та «Наросвіті», «гальмуванні розвитку освіти», «прищепленні підростаючому поколінню антирадянських ідей» та «одурманення релігійною отрутою молоді голови»[40]. Для ліквідації «об'єднання» в Робосі, Наросвіті і Профосвіті передбачалося звільнення зі служби завідуючих і встановлення строгого контролю з боку партійного комітету і органів ДПУ[41].

Найбільш небезпечними особами визнано лікаря та викладача комісаріатської школи Т. Боготську, члена Робоса, завідую-

---

[36] *Прокопчук В.С.* Вказ. праця. – С. 56.
[37] ДАХмО. – Ф. Р. 302, оп. 4, спр. 34. – Арк. 68.
[38] *Нестеренко В.А.* Українське вчительство Поділля...– С. 157–158.
[39] Там само. – Арк. 23.
[40] Державний архів Вінницької області (*далі* — ДАВО). – Ф. П. 30, оп. 1, спр. 30. – Арк. 45.
[41] Там само. – Арк. 45 зв.

чого комісаріатською школою Д. Шпановського, завідуючого трудовою школою при Гайсинському цукровому заводі С. Скотника, інспектора трудової школи Ковердинського, котрий закінчив духовну семінарію і групував, нібито, навколо себе клерикальний вчительський елемент, завідуючого Гайсинською семирічною школою Малковського.

До усіх них були прийняті відповідні заходи: Д. Шпановського знято з посади і переміщено до Ладижина (від переміщення він відмовився, вважаючи, що краще бути взагалі звільненим з посади вчителя), С. Скотника звільнено з посади. За усіма встановлено постійний нагляд[42]. Крім вищезгаданих осіб, до антирадянського об'єднання в Гайсині зарахували ще 17 педагогів[43].

Органи ДПУ в Могилеві-Подільскому у 1925 р. звинуватили групу польських вчителів (6–7 осіб) у «розмовах з учнями на релігійні теми, агітації на користь релігії та відмежовуванні від решти колег»[44].

У 1923 р. органи ДПУ арештували групу вчителів Поділля в кількості 106 осіб. З них 25 засуджено до страти, 56 — до різних термінів ув'язнення, 25 — звільнено з роботи. Хоча керівництво Подільського губернського відділу освіти стверджувало, що після чистки від «чужого елементу» школи тепер готові до навчання дітей в «пролетарському дусі»[45], цькування інтелігенції продовжувалося.

Порушення декларованих свободи слова, друку, насадження атеїстичних поглядів викликали протест у окремих освітян. Органи ДПУ не оминули увагою прохання вчителів Тенівської трудової школи Я. Добровольського і І. Антонюка до єпископа Гайсинського посвятити їх в сан священиків, аби «покласти своє життя за визволення Української автокефальної православної церкви»[46].

---

[42] ДАВО. – Ф. П. 30, оп. 1, спр. 30. – Арк 73.
[43] Там само. – Арк. 45 зв., 46.
[44] ДАВО. – Ф. П. 31, оп. 1, спр. 57. – Арк. 246.
[45] *Нестеренко В.А.* Вказ. праця. – С. 158.
[46] ДАВО. – Ф. П. 30, оп. 1, спр. 30. – Арк. 47–48.

Водночас кампанія по перевірці знань педагогічного персоналу Подільської губернії виявила, що вчителі і вихователі «дуже мало розвивають свій політичний світогляд», а подекуди і зовсім «політично безграмотні». Тому наказом № 146 Подільського губернського відділу народної освіти від 30 листопада 1922 р. керівному персоналу дитячих установ було вказано негайно розпочати перевірку політичних знань вчителів. Не пізніше 1 березня 1923 р. у м. Вінниці і не пізніше 1 квітня 1923 р. у повітах губернії передбачалося приступити до іспиту з політграмоти[47].

До всіх райпарткомів і партійних осередків у 1923 р. направлено директивний лист. Основним завданням політичної перевірки визначалося виявлення дійсного політичного розвитку членів партії, уміння користуватися «марксистським діалектичним методом» при вирішенні складних завдань «сучасної дійсності». Політперевірка називалася одним з методів партійної освіти[48]. Пізніше у протоколі засідання бюро Кам'янецького повітового парткому вказувалося, що проведена в березні 1923 р. чистка студентів і професорів допомогла звільнитися від баласту в школі[49]. У звіті про роботу Кам'янецького окружного партійного комітету констатувалося, що під час перевірки студенти, в більшості своїй, відсталі у політичному відношенні. Але це не єдина обставина, через яку проводилося відрахування. Враховувалися також соціальне походження, ставлення до радвлади і успішність у навчанні[50]. Проте, очевидно, результати чистки не вдовольнили представників влади.

У першій половині травня 1924 р. в Інституті народної освіти налічувалося 120 студентів. Натомість місцевий апарат органів ДПУ вважав «студентами» не більше 50 %. Решта — «діти куркулів, священиків, спекулянтів» — на думку чекістів, через навчання ухилялися від виконання військової повинності[51]. В стінах університету вивішувалися списки «активних»

---

[47] ДАХмО. – Ф. Р. 1098, оп. 1, спр. 62. – Арк. 275.
[48] Там само. – Ф. П. 3, оп. 1, спр. 5. – Арк. 99.
[49] Там само. – Спр. 2. – Арк. 3.
[50] Там само. – Спр. 10. – Арк. 12.
[51] Там само. – Спр. 90. – Арк. 8.

і «пасивних» студентів. Характерно відмітити, що активними часто були ті особи, котрих називали «суспільно-неблагонадійним елементом»[52].

Органи радянської влади з підозрою поставилися до «Просвіт», оскільки більшість її членів, працівники освіти, науки і культури Поділля, активно підтримували УНР[53]. Часто червоноармійські загони чинили різноманітні перешкоди, руйнували або реквізували майно філій товариства[54]. Проте з «Просвітою» доводилося рахуватися, адже товариство користувалося повагою та популярністю серед селян та значної частини інтелігенції, яких місцеві більшовицькі органи намагалися залучити до «соціалістичного будівництва»[55]. Було вирішено реорганізувати «Просвіти» і ввести їх в мережу радянських культурно-освітніх установ. У листі, направленому з цього приводу в повітові відділи наросвіти Поділля, зазначалось, що завідуючі повітвідділами повинні подбати, «аби в кожній «Просвіті» були люди з певним пролетарським світоглядом і під впливом котрих проводилась би праця «Просвіт». Ті ж товариства, «котрі уперто стоятимуть на шляху контрреволюції і бойового націоналізму», пропонувалось поступово ліквідувати[56].

Протягом грудня 1922 р. — січня 1923 р. у «Просвітах» Поділля пройшли чистки, котрі супроводжувалися арештами педагогів та вилученням з бібліотек «петлюрівських» книг. Встановлення повного контролю над культосвітніми установами Поділля завершилося реорганізацією «Просвіт» в сільбуди. У 1924 р. діяльність «Просвіт» повністю припинилася[57].

На хвилі репресій початку 1920-х рр. було арештовано П. Клименка — професора Кам'янець-Подільського університету та голову Кам'янець-Подільського Комітету охорони пам'яток

---

[52] ДАХмО. – Ф. П. 3, оп. 1, спр. 90. – Арк. 27.

[53] *Нестеренко В.* «Просвіта» на Кам'янеччині... – С. 41.

[54] ДАХмО. – Ф. Р. 6., оп. 1., спр. 151. – Арк. 11 зв.

[55] *Нестеренко В.* «Просвіта» на Кам'янеччині... – С. 41.

[56] *Яцик О.* Товариство «Просвіта» на Вінниччині в 1906–1922 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 61–62.

[57] *Нестеренко В.* «Просвіта» на Кам'янеччині... – С. 52.

старовини. А 8 червня 1922 р. ліквідовано і сам Комітет. Всі підпорядковані йому інституції: архіви, музеї передавалися до різних установ[58]. Цим було перервано активну роботу з охорони пам'яток історії і мистецтва.

Терор став засобом соціалістичного будівництва. Інтелігенція була покарана жорстоко за несприйняття політики більшовицького насильства. Для фабрикації будь-якої «справи» у більшовиків був готовий універсальний привід — звинувачення в українському націоналізмі, «націоналістичній контрреволюції»[59].

Таким чином, початок 1920-х рр. характеризується вибірковим винищенням інтелігенції. Водночас більшовицькі державні органи закрили ті науково-освітні установи, діяльність яких суперечила їх інтернаціональній ідеологічній позиції. У боротьбі з інакомислячою інтелігенцією Поділля радянська влада застосовувала перевірені методи державного терору: розстріли, ув'язнення, вислання та депортації звільнення з роботи та інші заходи.

---

[58] *Савчук В.* Краєзнавство Поділля XIX–XX ст. – С. 92.

[59] Політичні репресії на Поділлі (20–30-ті рр. XX ст.). – Вінниця: «Логос», 1999. – С. 10.